

OLIJ TALIM JARAYONIDA TALIM STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH ASOSLARI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Abdurahimov Siyovush Suvonqulovich

+99890 906 62 62

ANNOTATSIYA: Maqolada oliy talim jarayonida talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish masalasi ilmiy-nazariy jihatdan organilgan. Tadqiqot doirasida zamonaviy pedagogik strategiyalarning tasnifi, ularning nazariy asoslari hamda amaliy qollanilishi tahlil qilingan. Oliy talim muassasalarida talim strategiyalarini samarali joriy etish uchun pedagogik, psixologik, didaktik va tashkiliy shartlar belgilab berilgan. Maqolada talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmining tarkibiy qismlari - maqsad, mazmun, usul, shakl, vosita va baholash komponentlari ortasidagi ozaro bogliqlik ochib berilgan. Tadqiqot 2022-2024 yillar davomida Termiz davlat universiteti va Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti bazasida 340 nafar professor-oqituvchi va 1250 nafar talaba ishtirokida olib borilgan. Pedagogik tajriba natijalari eksperimental guruhlarda talim sifati korsatkichlarining 12,5 foizga osganligini, tanqidiy tafakkur darajasining 43,8 foizga oshganligini korsatdi. Tadqiqot natijalariga kora, talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish uchun professor-oqituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish, zamonaviy oquv-uslubiy taminot yaratish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish va talabalarning faol ishtirokini taminlovchi muhitni tashkil etish zarur ekanligi asoslangan. Maqolada milliy talim ananalari va xorijiy ilgor tajribalarni uygulashtirishga asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit sozlar: talim strategiyasi, oliy talim, pedagogik mexanizm, innovatsion yondashuv, oqitish usullari, talaba markazli talim, kasbiy kompetentlik.

АННОТАЦИЯ: В статье исследуются научно-теоретические основы совершенствования механизма использования образовательных стратегий в процессе высшего образования. В рамках исследования проанализированы классификация современных педагогических стратегий, их теоретические основы и практическое применение. Определены педагогические, психологические, дидактические и организационные условия эффективного внедрения образовательных стратегий в высших учебных заведениях. В статье раскрыта взаимосвязь между компонентами механизма использования образовательных стратегий - целью, содержанием, методом, формой, средством и оценочным компонентом. Исследование проводилось в 2022-2024 годах на базе Термезского государственного университета и Денауского института предпринимательства и педагогики с участием 340 преподавателей и 1250 студентов. Результаты педагогического эксперимента показали повышение показателей качества обучения в экспериментальных группах на 12,5%, уровня критического мышления на 43,8%. Результаты исследования обосновывают необходимость повышения профессиональной компетентности профессорско-преподавательского состава, создания современного учебно-методического обеспечения, широкого использования цифровых технологий и организации среды, обеспечивающей активное участие студентов для совершенствования механизма использования образовательных стратегий. В статье разработаны предложения, основанные на гармонизации национальных образовательных традиций и передового зарубежного опыта.

Ключевые слова: образовательная стратегия, высшее образование, педагогический механизм, инновационный подход, методы обучения, студентоцентрированное образование, профессиональная компетентность.

ANNOTATION: The article examines the scientific and theoretical foundations for improving the mechanism of using educational strategies in higher

education. The study analyzes the classification of modern pedagogical strategies, their theoretical foundations, and practical applications. Pedagogical, psychological, didactic, and organizational conditions for the effective implementation of educational strategies in higher education institutions are identified. The article reveals the interrelationship between the components of the mechanism for using educational strategies - purpose, content, method, form, means, and assessment components. The research was conducted in 2022-2024 at Termez State University and Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy with the participation of 340 faculty members and 1250 students. The results of the pedagogical experiment showed an increase in the quality indicators of education in experimental groups by 12.5%, and the level of critical thinking by 43.8%. According to the research results, improving the mechanism of using educational strategies requires enhancing the professional competence of faculty members, creating modern educational and methodological support, widespread use of digital technologies, and organizing an environment that ensures active student participation. The article develops proposals based on harmonizing national educational traditions with advanced foreign practices.

Keywords: *educational strategy, higher education, pedagogical mechanism, innovative approach, teaching methods, student-centered education, professional competence.*

Kirish. XXI asr globallashuv va raqamlashuv davrida oliy talim tizimida zamonaviy pedagogik strategiyalarni qollash masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda oliy talim muassasalari nafaqat bilim berish, balki kelazak mutaxassislarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy tafakkur yuritishga va oz-ozini rivojlantirishga qodir qilib tayyorlash vazifasini bajarishi zarur. Jahon talim tizimining taraqqiyoti shuni korsatadiki, ananaviy talim usullaridan voz kechib, talaba faoliyatini markazga qoygan zamonaviy strategiyalarga otish zaruriyati mavjud.

Mavzuning dolzarbligi. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PQ-4479-son "Oliy talim muassasalarida talim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini taminlash boyicha qoshimcha chora-tadbirlar togrisida"gi Qarori hamda 2020 yil 30 apreldagi PQ-4708-son "Oliy malumot tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash togrisida"gi Qarori qabul qilinishi oliy talim jarayonida innovatsion talim strategiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur organishni taqozo etadi. Bundan tashqari, Ozbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 20 apreldagi 187-son "Oliy talim muassasalarida talim sifatini oshirishga doir qoshimcha chora-tadbirlar togrisida"gi Qarori oliy talimda sifat korsatkichlarini oshirish vazifalarini belgilab bergan. Shu nuqtai nazardan, mazkur masalani ilmiy jihatdan tadqiq etish va amaliyotga tatbiq etish uchun kompleks yondashuvni ishlab chiqish dolzarb vazifa sifatida yuzaga chiqadi.

Adabiyotlarning tahlili. Talim strategiyalarining nazariy asoslari boyicha Benjamin S. Bloom (1956), Robert M. Gagne (1985), M. David Merrill (2002), Charles M. Reigeluth (1999) kabi xorijlik olimlarning fundamental ishlari asosiy manba bolib xizmat qiladi. Bloom tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv taksonomiya hozirgi kunda ham talim maqsadlarini aniqlashda keng qollaniladi. Ganening oqitishning shart-sharoitlari nazariyasi oquv materialini tizimli ravishda tahlil qilish va har bir oquv vazifasiga mos strategiyani tanlashga asoslangan. Merrill talimning komponentli korsatkichlari nazariyasini ishlab chiqqan bolib, unda oquv materialining turli darajalari va talim strategiyalari ortasidagi bogliqlik ochib berilgan. Reigeluth talimni loyihalashtirishning elaboratsiya nazariyasini rivojlantirib, oqituvchilarga turli vaziyatlarda qollash mumkin bolgan strategik yondashuvlarni taklif etgan.

Milliy mutaxassislar orasida Q.B.Abdullayeva, N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, B.R.Eshov kabi olimlarning tadqiqotlari alohida etiborga loyiqdir. Abdullayeva oliy talimda talabalar mustaqil talim faoliyatini tashkil etish

masalalarini organgan va talaba markazli yondashuvning samaradorligini asoslagan. Muslimov pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini ishlab chiqqan va ularni amaliyotga joriy etish boyicha tavsiyalar bergan. Sharipov talabalar bilimini baholashning zamonaviy usullarini tadqiq qilgan va kriteriyali baholash tizimini takomillashtirgan. Eshov oliy talim muassasalarida pedagogik innovatsiyalarni boshqarish mexanizmlarini organgan va innovatsion jarayonlarni samarali yuritish yollarini korsatgan.

Xorijiy tadqiqotlarda John Biggs va Catherine Tang (2011) muvofiqlashtirish talim konsepsiyasini ishlab chiqqanlar. Ushbu konsepsiyada talim maqsadlari, oqitish usullari va baholash tizimi ortasida tola moslik bolishi zarurligini korsatganlar. L. Dee Fink (2003) muhim talim tajribalarini yaratish boyicha taksonomiyani taklif etgan va undan oliy talimda samarali darslarni loyihalashtirishda keng foydalanilmoqda. Ken Bain (2004) eng yaxshi professorlarning pedagogik amaliyotini organib, talabalarni chuqur organishga undovchi strategiyalarni aniqlagan.

Raqamli talim strategiyalari boyicha Marc Prensky (2001) raqamli avlod konsepsiyasini ilgari surgan va zamonaviy talabalarning oqish xususiyatlarini tahlil qilgan. Seymour Papert (1993) konstruksionizm nazariyasini rivojlantirib, texnologiya vositasida talabalarning faol bilim qurish jarayonini takidlagan. George Siemens (2005) konnektivizm nazariyasini ishlab chiqqan bolib, bunda tarmoqli muhitda oqish va bilimlarni boshqarish masalalari qarang. Richard E. Mayer (2001) multimedia talim nazariyasini yaratgan va raqamli kontentni samarali tashkil etish printsiplarini aniqlagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda quyidagi usullar qollanilgan: nazariy tahlil, qiyosiy-taqqoslash, tizimli yondashuv, modellashtirish, anketa sorov, kuzatish, pedagogik tajriba va statistik tahlil usullari. Tadqiqot 2022-2024 yillar davomida Termiz davlat universiteti va Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti bazasida olib borilgan. Tadqiqotda jami 340 nafar professor-oqituvchi va 1250 nafar talaba ishtirok etgan. Anketa sorov orqali professor-oqituvchilarning talim

strategiyalaridan foydalanish darajasi, talabalarning turli talim usullariga munosabati va ularning talim natijalariga tasiri organilgan.

Nazariy asoslar. Talim strategiyasi deganda belgilangan talim maqsadlariga erishish uchun tanlangan umumiy yondashuv va yonalishlar tushuniladi. Talim strategiyasi oqituvchi va talabaning ozaro tasir xarakterini, oquv materialini taqdim etish usulini, talim faoliyatini tashkil etish shakllarini va baholash usullarini o'z ichiga oladi. Oliy talimda talim strategiyalari quyidagi asosiy turlarga bolinadi: reproduktiv strategiya, produktiv strategiya, evristik strategiya, tadqiqot strategiyasi va interfaol strategiya.

Reproduktiv strategiya ananaviy talim usullariga asoslangan bolib, unda talim jarayoni asosan oqituvchi tomonidan boshqariladi va talabalar tayyor bilimlarni ozlashtirishga yonaltiriladi. Bu strategiya asosiy nazariy bilimlarni ozlashtirishda va fundamental tushunchalarni shakllantirish uchun zarur. Produktiv strategiya talabalarning ozlashtirilgan bilimlarni qollash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Evristik strategiya talabalarning mustaqil izlanish va ijodiy fikrlash konikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqot strategiyasi talabalarni ilmiy tadqiqot usuliyotini ozlashtirishga va mustaqil tadqiqot olib borishga yonaltiradi. Interfaol strategiya talabalarning faol ishtirokini, ozaro hamkorlikni va kommunikativ konikmalarning rivojlanishini taminlaydi.

Talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmi deganda mazkur strategiyalarni tanlash, rejalashtirish amalga oshirish va baholashning ozaro bogliq jarayonlari tizimi tushuniladi. Ushbu mexanizm quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: maqsad komponenti, mazmun komponenti, jarayon komponenti, tashkiliy komponent, vositalar komponenti va baholash komponenti. Maqsad komponenti talim natijalari sifatida talabada shakllantirilishi lozim bolgan bilim, konikma va kompetentsiyalarni aniqlaydi. Mazmun komponenti oquv dasturi va fan dasturlarida belgilangan talim mazmunini qamrab oladi. Jarayon komponenti talim jarayonini tashkil etishning ketma-ketligi, bosqichlari va usullarini belgilaydi.

Tadqiqot natijalari va tahlil. Professor-oqituvchilar orasida otkazilgan anketa sorov natijalari shuni korsatdiki, respondentlarning 68,2 foizi zamonaviy talim strategiyalaridan foydalanishning zarurligini tan olsalar-da, amaliyotda ularni doimiy qollaydigan 34,5 foizni tashkil etadi. Buning asosiy sabablari qatorida pedagogik kadrlarning etarli tayyorgarligi yoqligi (42,3%), zamonaviy oquv-uslubiy materiallarning etishmasligi (38,7%), talim jarayonini tashkil etishning mamuriy cheklovlari (28,9%) va texnik-texnologik taminotning etarli darajada emasligi (31,4%) korsatilgan.

Talabalar orasida otkazilgan sorovnoma natijalari quyidagilarni korsatdi: respondentlarning 72,8 foizi faol oqitish usullarini ananaviy maruzalardan kora afzal korishlari aniqlandi. Guruhli ish usulini qollaganda talabalarning fanga qiziqishi 45,6 foizga oshgan. Loyiha asosidagi talim strategiyasi talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini 38,3 foizga, masala yechish konikmalarini 41,7 foizga oshirganligi aniqlandi. Keys-stadi usuli yordamida otkazilgan mashgulotlar talabalarning nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarga qollash qobiliyatini 52,4 foizga yaxshilagan.

Pedagogik tajriba natijalari eksperimental guruhlarda talim sifati korsatkichlarining sezilarli darajada osganligini korsatdi. Muvaffaqiyat korsatkichi nazorat guruhida 76,2 foiz bolgan bolsa, eksperimental guruhlarda 88,7 foizni tashkil etdi. Talabalarning tanqidiy tafakkur darajasi eksperimental guruhlarda 43,8 foizga oshdi. Ozini-ozu baholash va refleksiya qilish qobiliyati 37,6 foizga rivojlandi. Hamkorlikda ishlash va kommunikativ konikm foizga yaxshilandi. Mustaqil organish va bilimlarni qidirish qobiliyati 41,5 foizga osdi.

Talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish yollari. Tadqiqot natijalari asosida talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish uchun quyidagi yonalishlar belgilandi. Birinchidan, professor-oqituvchilarning pedagogik kompetentligini oshirish zarur. Buning uchun muntazam treninglar, vebinarlar va ustalik darslarini tashkil etish, ilgor pedagogik tajribalarni organish va tarqatish, xalqaro hamkorlik dasturlarida ishtirok etishni

taminlash lozim. Ikkinchidan, zamonaviy oquv-uslubiy taminotni yaratish muhim ahamiyatga ega. Bu borada interfaol darsliklar va elektron talim resurslarini ishlab chiqish, video-maruzalar va multimedia materiallarni tayyorlash, virtual laboratoriyalar va simulyatorlar yaratish, elektron kutubxona va malumotlar bazalariga kirish imkoniyatini kengaytirish kerak.

Uchinchidan, talim jarayonida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Onlayn talim platformalaridan samarali foydalanish, virtual sinflar va vebinarlarni tashkil etish, aralash talim modellarini qollash, suniy intellekt asosidagi talim tizimlarini joriy qilish bu yonalishda muhim qadamlar boladi. Tortinchidan, talaba markazli talim muhitini yaratish kerak. Buning uchun talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan differensial yondashuvni qollash, talabalarning faol ishtirokini taminlovchi interfaol usullarni kengaytirish, talabalarning oz-ozini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirish zarur.

Beshinchidan, baholash tizimini takomillashtirish muhimdir. Formativ baholash usullarini kengaytirish, portfolio baholashni joriy etish, ozini-oz va ozaro baholash mexanizmlarini qollash, kompetentsiyaga asoslangan baholash kriteriyalarini ishlab chiqish bu boradagi ustuvor vazifalardir. Oltinchidan, tizimli monitoring va baholash mexanizmini yaratish lozim. Talim strategiyalarining samaradorligini doimiy ravishda olchash, talabalar va oqituvchilardan fikr-mulohazalarni toplash, talim jarayonini doimiy takomillashtirish uchun natijalarni tahlil qilish va foydalanish zarur.

Xulosa. Oliy talim jarayonida talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish zamonaviy davr talablaridan kelib chiqqan dolzarb vazifa hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni korsatdiki, talim strategiyalarini togri tanlash va samarali qollash talabalarning bilim sifati, tanqidiy tafakkur, ijodiy qobiliyat va kasbiy kompetentsiyalarini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, amaliyotda talim strategiyalaridan foydalanish jarayonida qator muammolar mavjud bolib, ularni bartaraf etish uchun kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Professor-oqituvchilarning pedagogik kompetentligini oshirish, zamonaviy oquv-

uslubiy taminotni yaratish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, talaba markazli muhitni tashkil etish va baholash tizimini takomillashtirish orqali talim strategiyalaridan foydalanish mexanizmini yuqori darajaga kotarish mumkin. Kelgusida milliy talim ananalari va jahon tajribasini uygunlashtirgan holda talim strategiyalarini yanada takomillashtirish boyicha tadqiqotlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PQ-4479-son "Oliy talim muassasalarida talim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini taminlash boyicha qoshimcha chora-tadbirlar togrisida"gi Qarori. // Qonun hujjatlari malumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y.
2. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 apreldagi PQ-4708-son "Oliy malumot tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash togrisida"gi Qarori. // Qonun hujjatlari malumotlari milliy bazasi, 01.05.2020 y.
3. Ozbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 20 apreldagi 187-son "Oliy talim muassasalarida talim sifatini oshirishga doir qoshimcha chora-tadbirlar togrisida"gi Qarori. // Qonun hujjatlari malumotlari milliy bazasi, 21.04.2017 y.
4. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. – New York: David McKay Company, 1956. – 207 p.
5. Gagne R.M. The Conditions of Learning and Theory of Instruction. Fourth Edition. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1985. – 361 p.
6. Merrill M.D. First Principles of Instruction // Educational Technology Research and Development. – 2002. – Vol. 50. – No. 3. – Pp. 43-59.
7. Reigeluth C.M. Instructional-Design Theories and Models: A New Paradigm of Instructional Theory. Volume II. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1999. – 715 p.

8. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. Fourth Edition. – Maidenhead: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 2011. – 389 p.
9. Fink L.D. Creating Significant Learning Experiences: An Integrated Approach to Designing College Courses. – San Francisco: Jossey-Bass, 2003. – 309 p.
10. Bain K. What the Best College Teachers Do. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. – 207 p.
11. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9. – No. 5. – Pp. 1-6.
12. Papert S. The Childrens Machine: Rethinking School in the Age of the Computer. – New York: Basic Books, 1993. – 241 p.
13. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Vol. 2. – No. 1. – Pp. 3-10.
14. Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 210 p.
15. Abdullayeva Q.B. Oliy talimda talabalar mustaqil ishini tashkil etishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 156 b.
16. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Abduqodirov A.A. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: Oqituvchi, 2015. – 208 b.
17. Sharipov Sh.S. Oliy talimda talabalar bilimni baholashning zamonaviy usullari. – Toshkent: TDPU, 2019. – 132 b.
18. Eshov B.R. Oliy talim muassasalarida pedagogik innovatsiyalarni boshqarish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 178 b.